

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI DISLALIYA NUTQ NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA KORREKSION ISHLAR TEXNOLOGIYALARI

Abidova Nilufar Zakirovna

Toshkent kimyo xalqaro universiteti, professor (DSc)

Ortiqova Xayriniso Bahodirovna

Toshkent kimyo xalqaro universiteti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi dislaliya nutq nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar texnologiyalari, ularning ilmiy-pedagogik asoslari va amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, artikulyatsion apparatni rivojlantirish, fonematik eshituvni shakllantirish hamda nutq tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilishga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlar yoritiladi. Korreksion jarayonning bosqichma-bosqich tashkil etilishi va logopedik mashqlar tizimi ham ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: dislaliya, nutq nuqsoni, korreksion ish, logopediya, artikulyatsiya, fonematik eshituv, maktabgacha ta’lim.

ТЕХНОЛОГИИ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ДИСЛАЛИЕЙ

Абидова Нилуфар Закировна

Ташкентский международный химический университет, профессор (DSc)

Ортикова Хайринисо Баходировна

Ташкентский международный химический университет, магистрант

Аннотация

В данной статье анализируются технологии коррекционной работы с детьми дошкольного возраста, страдающими дислалией, их научно-педагогические основы и практическая эффективность. Также рассматриваются методические подходы, направленные на развитие артикуляционного аппарата, формирование фонематического слуха и правильное произношение звуков речи. Научная основа также рассматривается поэтапная организация коррекционного процесса и система логопедических упражнений.

Ключевые слова: дислалия, речевое расстройство, коррекционная работа, логопедия, артикуляция, фонематический слух, дошкольное образование.

TECHNOLOGIES OF CORRECTIVE WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN WITH DYSLALIA

Abidova Nilufar Zakirovna

Tashkent International Chemical University, Professor (DSc)

Ortiqova Khayriniso Bahodirovna

Tashkent International Chemical University, Master’s Student

Abstract

This article analyzes the technologies of correctional work with preschool children with dyslalia, their scientific and pedagogical foundations and practical effectiveness. It also covers methodological approaches aimed at developing the articulatory apparatus, forming phonemic hearing, and correct pronunciation of speech sounds. The step-by-step organization of the correctional process and the system of speech therapy exercises are also considered on a scientific basis.

Keywords: dyslalia, speech disorder, correctional work, speech therapy, articulation, phonemic hearing, preschool education.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning shakllanishi ularning umumiy psixik rivojlanishida, bilish jarayonlarining takomillashuvida hamda ijtimoiy muhitga moslashuvida muhim o‘rin tutadi. Nutq faqatgina muloqot vositasi bo‘lib qolmay, balki tafakkur, xotira, diqqat va tasavvur kabi oliy psixik funksiyalarning rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli maktabgacha yosh davri nutqni shakllantirish va rivojlantirish uchun eng sezgir (senzitiv) davr hisoblanadi.

Biroq ayrim bolalarda nutq rivojlanishida turli xil og‘ishlar kuzatiladi. Ular orasida eng keng tarqalgan nutq nuqsonlaridan biri dislaliya hisoblanadi. Dislaliya — bu nutq tovushlarini noto‘g‘ri talaffuz qilish, ularni almashtirish, tushirib qoldirish yoki buzib aytish bilan namoyon bo‘ladigan artikulyatsion nutq buzilishidir. Ushbu nuqson ko‘pincha eshitish apparati normal bo‘lgan, lekin nutq apparati faoliyati yoki nutqni idrok etish jarayonida ayrim kamchiliklarga ega bo‘lgan bolalarda uchraydi.

Dislaliya bolalarning nutqiy muloqotini cheklab qo‘yishi bilan birga, ularning ijtimoiy faolligiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga va tengdoshlari bilan muloqot qilish jarayoniga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada bola o‘z fikrini to‘liq ifoda eta olmasligi, nutqiy komplekslarning shakllanishi va kommunikativ qiyinchiliklarning yuzaga kelishi mumkin. Shu bois maktabgacha ta‘lim bosqichidayoq dislaliyani erta aniqlash va uni bartaraf etish dolzarb pedagogik hamda logopedik muammo sifatida qaraladi.

Zamonaviy logopediya fanida dislaliyani korreksiya qilish jarayoni murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonda faqat tovushni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish emas, balki artikulyatsion apparatni rivojlantirish, fonematik eshituvni shakllantirish, nutqiy nafasni to‘g‘ri tashkil etish hamda umumiy nutqiy faollikni oshirish kabi vazifalar ham hal etiladi. Shu bilan birga, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda korreksion ishlarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda korreksion pedagogika va logopediya sohasida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish keng rivojlanib bormoqda. O‘yin texnologiyalari, multimedia vositalari, interaktiv mashg‘ulotlar hamda individual logopedik dasturlar dislaliyani bartaraf etish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat turi bo‘lganligi sababli, korreksion mashg‘ulotlarni o‘yin asosida tashkil etish yuqori natija beradi.

Shu bilan birga, dislaliyani korreksiya qilishda pedagog, logoped va ota-onalar hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Ota-onalarning uy sharoitida olib boriladigan mashg‘ulotlarda faol ishtiroki bolada shakllangan ko‘nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi va korreksion jarayonning samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili

Dislaliya nutq nuqsoni va uni korreksiya qilish muammosi logopediya fanida keng o‘rganilgan bo‘lib, bu borada mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan muhim ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

R. I. Lalaeva o‘zining logopediya bo‘yicha tadqiqotlarida nutq tovushlarini noto‘g‘ri talaffuz qilishning asosiy sabablari artikulyatsion apparatning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda fonematik idrokning sustligi bilan bog‘liqligini ta‘kidlaydi. Muallif dislaliyani bartaraf etishda artikulyatsion mashqlar va fonematik eshituvni rivojlantirish asosiy o‘rin tutishini qayd etadi [1, 52-b.].

T. B. Filicheva va G. V. Chirkinaning ilmiy qarashlarida dislaliya nutq nuqsoni sifatida kompleks yondashuvni talab qilishi ta‘kidlanadi. Ularning fikricha, korreksion ishlar faqat tovushni qo‘yish bilan cheklanmasdan, balki nutqiy nafas, ritmika va umumiy motorika rivojlanishini ham qamrab olishi zarur [2, 78-b.]. Ushbu olimlar tomonidan ishlab chiqilgan metodik tizim bugungi kunda logopedik amaliyotda keng qo‘llanilmoqda.

L. S. Vigotskiy nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, nutq nuqsonlari

bolaning kognitiv rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha, nutqni korreksiya qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki psixologik jarayon sifatida ham qaralishi lozim [3, 91-b.].

R. E. Levina dislaliya va boshqa nutq buzilishlarini o'rganib, fonematik eshituvning shakllanmaganligi ko'plab talaffuz xatolarining asosiy sababi ekanligini aniqlagan. U korreksion jarayonda tovushlarni farqlash mashqlarining muhimligini alohida ta'kidlaydi [4, 64-b.].

O'zbekistonlik olim N. M. Sadikova logopediya sohasidagi tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliyani bartaraf etishda milliy ta'lim muhitiga moslashtirilgan metodikalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Uning fikricha, o'yin texnologiyalari va ko'rgazmali vositalar korreksion ishlarning samaradorligini oshiradi [5, 37-b.].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dislaliya muammosi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda zamonaviy korreksion texnologiyalarni integratsiyalash, individual yondashuvni kuchaytirish va ota-onalar ishtirokini oshirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi dislaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar samaradorligini o'rganish maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar uyg'unlashtirildi.

Nazariy bosqichda dislaliya muammosiga oid ilmiy-pedagogik va logopedik adabiyotlar tahlil qilindi, mavjud korreksion texnologiyalar tizimi o'rganildi. Empirik bosqichda esa kuzatish, suhat, logopedik tekshiruv va artikulyatsion apparatni diagnostika qilish usullaridan foydalanildi.

Bolalarning nutq holatini aniqlash uchun tovushlarni talaffuz qilish, fonematik eshituvni tekshirish hamda artikulyatsion mashqlarni bajarish jarayoni kuzatildi. Shuningdek, individual korreksion dasturlar ishlab chiqilib, ularning samaradorligi amaliy mashg'ulotlar orqali baholandi.

Olingan ma'lumotlar asosida dislaliyani bartaraf etishda o'yin texnologiyalari, artikulyatsion gimnastika va fonematik mashqlarning samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari sifat va qisman miqdoriy tahlil asosida umumlashtirildi.

Natijalar

Dislaliya maktabgacha yoshdagi bolalarda eng ko'p uchraydigan nutq nuqsonlaridan biri bo'lib, u tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, almashtirish yoki tushirib qoldirish bilan namoyon bo'ladi. Ushbu nuqson eshitish qobiliyati saqlangan, biroq nutq apparati faoliyati yoki fonematik idrok jarayonida ayrim kamchiliklar mavjud bo'lgan bolalarda kuzatiladi. Dislaliya nutqning fonetik tomoni buzilishi bilan xarakterlanib, bolaning muloqot jarayoniga, fikrni aniq ifodalashiga hamda ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Logopedik amaliyotda dislaliya kelib chiqish sabablari va namoyon bo'lish xususiyatlariga ko'ra bir nechta turlarga ajratiladi. Har bir tur o'zining lingvistik va korreksion yondashuv talablariga ega bo'lib, ularni farqlash korreksion ishlarning samarali tashkil etilishida muhim ahamiyatga ega.

Eng avvalo, fonetik dislaliya ajratiladi. Ushbu turda bola tovushni eshitadi va nutqda qo'llashga harakat qiladi, biroq artikulyatsion organlarning noto'g'ri ishlashi natijasida tovush buzilgan holda talaffuz qilinadi. Ya'ni tovush umuman yo'qolmaydi, lekin uning sifati o'zgaradi. Masalan, "r" tovushining noto'g'ri, "l" ga yaqin shaklda aytilishi yoki hushtaksimon tovushlarning buzib talaffuz qilinishi kuzatiladi. Fonetik dislaliya ko'pincha artikulyatsion apparat mushaklarining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan bog'liq bo'lib, uni bartaraf etishda artikulyatsion gimnastika asosiy o'rin tutadi.

Keyingi tur fonematik dislaliya hisoblanadi. Bu holatda asosiy muammo tovushni talaffuz qilishda emas, balki uni eshitish va farqlash jarayonida kuzatiladi. Bola ayrim tovushlarni bir-biridan ajrata olmaydi, natijada nutqda ularni almashtirib qo'llaydi. Masalan, "s" va "sh", "t" va "d", "k" va "g" kabi tovushlarni adashtirish holatlari uchraydi. Fonetik dislaliya fonematik eshituvning yetarli shakllanmaganligi bilan bog'liq bo'lib, uni korreksiya qilishda tovushlarni

farqlash mashqlari, eshituv diqqatini rivojlantirish va nutqiy idrokni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratiladi.

Shuningdek, mexanik dislaliya ham ajratiladi. Ushbu tur nutq apparatining anatomik tuzilishidagi o'zgarishlar yoki nuqsonlar bilan bog'liq bo'ladi. Til osti bog'larning qisqaligi, tishlarning noto'g'ri joylashuvi, jag' yoki tanglay tuzilishidagi o'ziga xosliklar tovushlarning to'g'ri hosil bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Mexanik dislaliya holatlarida logopedik korreksiya jarayonini tibbiy mutaxassislar, ya'ni stomatolog va ortodont bilan hamkorlikda olib borish talab etiladi.

Dislaliya turlarining har biri nutq rivojlanishining turli jihatlariga ta'sir ko'rsatadi. Ularning umumiy belgisi esa tovush talaffuzining buzilishi va nutq aniqligining pasayishidir. Bunday holat bolaning muloqotga kirishishida qiyinchilik tug'diradi hamda uning kommunikativ faolligini cheklashi mumkin. Shu sababli dislaliyani erta aniqlash va individual yondashuv asosida korreksion ishlarni tashkil etish maktabgacha ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dislaliya turlarini to'g'ri tushunish va ularni bir-biridan farqlash korreksion-logopedik ishlarni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Chunki har bir dislaliya turi o'zining kelib chiqish sababi, nutqdagi namoyon bo'lish xususiyatlari hamda korreksion yondashuv usullariga ko'ra farqlanadi. Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan dislaliya holatlarini tizimli ravishda tahlil qilish va ularni tasniflash logopedik tashxis jarayonining asosiy bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda dislaliyaning asosiy turlari, ularning xususiyatlari hamda korreksion yo'nalishlari umumlashtirilgan holda berilgan.

Dislaliya turlari va ularning xususiyatlari

Dislaliya turi	Asosiy xususiyatlari	Kuzatiladigan belgilar	Korreksion yo'nalish
Fonetik dislaliya	Tovushni noto'g'ri artikulyatsiya qilish bilan bog'liq bo'ladi	Tovush buzilib talaffuz qilinadi: masalan, "r" o'rniga "l"ga yaqin tovush aytiladi; tovush eshitiladi, lekin noto'g'ri chiqadi	Artikulyatsion gimnastika, nutq apparatini rivojlantirish mashqlari
Fonematik dislaliya	Tovushlarni eshitish va farqlashdagi buzilishlar bilan bog'liq	Tovushlarni almashtirish ("s-sh", "t-d"), nutqda noto'g'ri qo'llash	Fonematik eshituvni rivojlantirish, tovushlarni farqlash mashqlari
Mexanik dislaliya	Nutq apparatining anatomik tuzilishidagi nuqsonlar bilan bog'liq	Til, tish yoki jag' tuzilishi sababli tovushlarni to'g'ri hosil qila olmaslik	Logopedik mashqlar hamda stomatologik yoki ortodontik korreksiya

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, dislaliya turlari bir-biridan kelib chiqish sababi, nutqdagi namoyon bo'lishi va korreksion yondashuviga ko'ra farqlanadi. Eng muhim jihat shundaki, har bir turga individual logopedik yondashuv talab etiladi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda erta diagnostika va tizimli korreksion ishlar nutqning to'liq tiklanishiga xizmat qiladi.

Dislaliya turlarini tahlil qilish va ularni bir-biridan farqlash korreksion-logopedik ishlarni to'g'ri tashkil etish uchun muhim nazariy asos yaratadi. Chunki har bir dislaliya turi (fonetik, fonematik va mexanik) o'ziga xos kelib chiqish sabablari va nutqdagi namoyon bo'lish xususiyatlariga ega bo'lib, ularga nisbatan qo'llaniladigan pedagogik va logopedik yondashuvlar ham turlicha bo'ladi. Shu jihatdan korreksion ishlar jarayonini ilmiy asoslangan texnologiyalar tizimi sifatida ko'rib chiqish dolzarb hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi dislaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar bilan olib

boriladigan korreksion ishlar zamonaviy logopediya fanida tizimli, bosqichli va kompleks yondashuvga asoslanadi. Ushbu jarayon faqatgina noto'g'ri talaffuzni tuzatish bilan cheklanib qolmay, balki nutqning fonetik-fonematik tomonini rivojlantirish, artikulyatsion apparatni faollashtirish hamda bolaning umumiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi.

Korreksion texnologiyalarning ilmiy asoslari bir necha fundamental pedagogik va psixologik tamoyillarga tayanadi. Birinchi navbatda, rivojlanish va yoshga moslik tamoyili muhim o'rin tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik va nutqiy rivojlanish xususiyatlari inobatga olinib, mashg'ulotlar ularning qiziqishi, diqqat barqarorligi va faoliyat turi — o'yin faoliyatiga mos holda tashkil etiladi.

Ikkinchi muhim tamoyil individual yondashuv hisoblanadi. Har bir bola dislaliyaning turli ko'rinishiga ega bo'lishi mumkinligi sababli korreksion dastur shaxsiy diagnostika natijalariga asoslanadi. Bu yondashuv bolaning artikulyatsion imkoniyatlari, eshituv idroki darajasi va psixologik holatini hisobga olishni talab etadi.

Shuningdek, tizimlilik va ketma-ketlik tamoyili korreksion jarayonning ilmiy asosini tashkil etadi. Nutqni shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: avvalo artikulyatsion apparat tayyorlanadi, so'ng tovush qo'yiladi, keyin esa u nutqda mustahkamlanadi va avtomatlashtiriladi. Ushbu ketma-ketlik buzilsa, korreksion ishlar kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Korreksion ishlar texnologiyalarining samaradorligi nafaqat qo'llaniladigan metod va vositalarga, balki ularning qanday ilmiy tamoyillar asosida tashkil etilishiga ham bevosita bog'liqdir. Chunki dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, u bolalarning yosh, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimli yondashuvni talab etadi. Shu sababli logopedik korreksion faoliyatni tashkil etishda asosiy yo'naltiruvchi omil sifatida muayyan tamoyillarga tayanish muhim hisoblanadi.

Quyida korreksion ishlar tizimida asosiy hisoblangan tamoyillar va ularning mazmuni jadval shaklida keltirilgan.

Korreksion ishlar tizimi tamoyillari

Tamoyil nomi	Mazmuni	Korreksion jarayondagi ahamiyati
Yoshga moslik tamoyili	Bolaning yosh, psixik va nutqiy rivojlanish darajasini hisobga olish	Mashg'ulotlar bolaning imkoniyatiga mos bo'lib, qiziqish va faollikni oshiradi
Individual yondashuv tamoyili	Har bir bolaning nutq nuqsoni va rivojlanish xususiyatlarini alohida inobatga olish	Korreksion ishlarning samaradorligini oshiradi, shaxsiy dastur tuzishni ta'minlaydi
Tizimlilik va ketma-ketlik tamoyili	Mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich va uzviylikda tashkil etish	Nutqni shakllantirish jarayonining barqaror va to'liq rivojlanishini ta'minlaydi
Ko'rgazmalilik tamoyili	Vizual, eshituv va amaliy vositalardan foydalanish	Bolada tovushlarni to'g'ri idrok etish va eslab qolishni osonlashtiradi
Faollik tamoyili	Bolaning mashg'ulotlarda faol ishtirokini ta'minlash	Nutqiy ko'nikmalar tezroq shakllanadi va mustahkamlanadi
O'yin faoliyatiga tayanish tamoyili	Korreksion mashg'ulotlarni o'yin shaklida tashkil etish	Maktabgacha yoshga mos bo'lib, motivatsiyani oshiradi
Kompleks yondashuv tamoyili	Nutq, psixika va motorika rivojlanishini birgalikda korreksiya qilish	Korreksion jarayonning samaradorligini oshiradi va kompleks rivojlanishni ta'minlaydi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, korreksion ishlar tizimi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan

tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillarni to‘g‘ri qo‘llash dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etish jarayonining ilmiy asoslangan va samarali bo‘lishini ta‘minlaydi.

Korreksion texnologiyalar tarkibida sensor integratsiya va fonematik eshituvni rivojlantirish alohida o‘rin tutadi. Dislaliya, ayniqsa, fonematik turida tovushlarni eshitish va farqlash qobiliyatining yetarli shakllanmaganligi bilan bog‘liq bo‘lgani uchun eshituv idrokini rivojlantiruvchi mashqlar muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bundan tashqari, zamonaviy yondashuvlarda o‘yin texnologiyalari yetakchi o‘rin egallaydi. O‘yin bola uchun tabiiy faoliyat turi bo‘lganligi sababli, logopedik mashqlar o‘yin shaklida tashkil etilganda ularning samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Bu jarayonda didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar va interaktiv mashg‘ulotlardan foydalaniladi. So‘nggi yillarda korreksion ishlar tizimiga multimedia va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham keng joriy etilmoqda. Audio va vizual materiallar yordamida tovushlarni to‘g‘ri idrok etish, ularga taqlid qilish va ularni nutqda mustahkamlash jarayoni yanada samarali kechadi. Bu esa bolalarning motivatsiyasini oshiradi va mashg‘ulotlarda faol ishtirokini ta‘minlaydi. Shuningdek, korreksion ishlar samaradorligida nutqiy muhitning tashkil etilishi ham muhim ilmiy omil hisoblanadi. Bola atrofidagi kattalar nutqining to‘g‘ri va aniq bo‘lishi, doimiy muloqot va qo‘llab-quvvatlash nutqning tezroq shakllanishiga yordam beradi.

Dislaliyani korreksiya qilish texnologiyalari psixologiya, pedagogika va logopediya fanlarining integratsiyasiga asoslangan kompleks tizim bo‘lib, u individual yondashuv, bosqichlilik, o‘yin faoliyati va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unligida amalga oshirilgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi. Dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etishda korreksion ishlar faqat tamoyillarga tayanib qolmay, balki aniq belgilangan bosqichlar asosida ham amalga oshiriladi. Chunki nutqni shakllantirish jarayoni murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, u izchil ketma-ketlikda olib borilmasa, kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi. Shu sababli logopedik amaliyotda nutqni korreksiya qilish jarayoni bir necha o‘zaro bog‘liq bosqichlardan iborat tizim sifatida qaraladi. Quyida nutqni korreksiya qilish jarayonining asosiy bosqichlari va ularning mazmuni jadval shaklida keltirilgan.

Nutqni korreksiya qilish jarayoni bosqichlari

Bosqich nomi	Mazmuni	Asosiy vazifalari
Diagnostika bosqichi	Bolaning nutq holati, dislaliya turi va darajasini aniqlash	Tovush talaffuzi, fonematik eshituv va artikulyatsiyani tekshirish
Tayyorlov bosqichi	Artikulyatsion apparatni faollashtirish va nutq uchun shart-sharoit yaratish	Artikulyatsion gimnastika, nafas mashqlari, motorikani rivojlantirish
Tovushni qo‘yish bosqichi	Noto‘g‘ri talaffuz qilinayotgan tovushni to‘g‘ri shaklda hosil qilish	To‘g‘ri artikulyatsiyani o‘rgatish va mustahkamlash
Avtomatlashtirish bosqichi	Yangi hosil qilingan tovushni nutqqa kiritish va mustahkamlash	So‘z, gap va erkin nutqda tovushni to‘g‘ri qo‘llash

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, nutqni korreksiya qilish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan tizimli jarayon hisoblanadi. Har bir bosqich o‘zining aniq maqsadi va vazifalariga ega bo‘lib, ular bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Ayniqsa, diagnostika bosqichi to‘g‘ri tashkil etilmasa, keyingi korreksion ishlarda kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi.

Tayyorlov bosqichi nutq apparatini faoliyatga tayyorlasa, tovushni qo‘yish bosqichi asosiy korreksion jarayonni tashkil etadi. Avtomatlashtirish bosqichi esa shakllangan ko‘nikmani mustahkamlaydi, differensiallash bosqichi esa nutqning aniqligi va barqarorligini ta‘minlaydi. Shu bois ushbu bosqichlarning barchasi kompleks va izchil tarzda olib borilgandagina dislaliyani samarali bartaraf etish mumkin bo‘ladi.

Dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etishda korreksion ishlarning samaradorligi nafaqat bosqichlarning to‘g‘ri tashkil etilishiga, balki qo‘llaniladigan texnologiyalarning mazmuni va

xilma-xilligiga ham bog‘liqdir. Zamonaviy logopedik amaliyotda bolalarning yosh xususiyatlari va individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda turli korreksion texnologiyalar keng qo‘llaniladi. Ushbu texnologiyalar nutqning fonetik va fonematik tomonini rivojlantirish, artikulyatsion apparatni mustahkamlash hamda bolalarning kommunikativ faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Quyida dislaliyani korreksiya qilishda qo‘llaniladigan asosiy korreksion texnologiyalar turlari va ularning mazmuni jadval shaklida keltirilgan.

Korreksion texnologiyalar turlari

Texnologiya turi	Mazmuni	Korreksion ahamiyati
Artikulyatsion gimnastika texnologiyasi	Til, lab va jag‘ mushaklarini rivojlantiruvchi maxsus mashqlar tizimi	To‘g‘ri tovush hosil qilish uchun artikulyatsion apparatni tayyorlaydi
Nafas mashqlari texnologiyasi	Nutq nafasini to‘g‘ri tashkil etishga qaratilgan mashqlar	Tovushlarning aniq va uzluksiz talaffuzini ta‘minlaydi
Fonematik eshituvni rivojlantirish texnologiyasi	Tovushlarni eshitish, farqlash va tahlil qilish mashqlari	Tovushlarni to‘g‘ri idrok etish va almashtirishni kamaytiradi
O‘yin texnologiyalari	Didaktik va rolli o‘yinlar orqali nutqni rivojlantirish	Bolaning motivatsiyasini oshiradi va mashg‘ulotlarni qiziqarli qiladi
Multimedia texnologiyalari	Audio, video va interaktiv vositalardan foydalanish	Tovushlarni vizual va eshituv orqali mustahkamlashni kuchaytiradi
Sensor-motor texnologiyalar	Harakat va sezgi faoliyatini uyg‘unlashtiruvchi mashqlar	Nutq va umumiy motorika o‘rtasidagi bog‘liqlikni rivojlantiradi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, korreksion texnologiyalar dislaliyani bartaraf etish jarayonida kompleks yondashuvni ta‘minlaydi. Har bir texnologiya nutqning ma‘lum bir tomonini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llanilganda yuqori samaradorlikka erishiladi.

Ayniqsa, artikulyatsion gimnastika va nafas mashqlari tovushni to‘g‘ri hosil qilish uchun asos yaratadi, fonematik eshituvni rivojlantirish esa tovushlarni farqlash va nutqda to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi. O‘yin va multimedia texnologiyalari esa bolalarning qiziqishini oshirib, korreksion jarayonni tabiiy va samarali faoliyatga aylantiradi. Shu bois ushbu texnologiyalarning uyg‘un qo‘llanilishi dislaliya nutq nuqsonini bartaraf etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Muhokama

Maktabgacha yoshdagi dislaliya nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu muammo ko‘p omilli xususiyatga ega bo‘lib, uni bartaraf etishda yagona metod yoki yondashuv yetarli emas. Dislaliya turlarining (fonetik, fonematik va mexanik) turlicha namoyon bo‘lishi korreksion jarayonni individual va kompleks tarzda tashkil etishni talab etadi. Shu jihatdan zamonaviy logopedik amaliyotda qo‘llanilayotgan texnologiyalar tizimi bolaning nutqiy rivojlanish darajasiga moslashtirilgan holda tanlanishi muhim hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, korreksion ishlarning samaradorligi eng avvalo diagnostikaning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. Chunki dislaliya turini aniq aniqlash keyingi bosqichlarda qo‘llaniladigan metod va texnologiyalarni belgilab beradi. Masalan, fonematik dislaliyada asosiy e‘tibor eshituv idrokini rivojlantirishga qaratilsa, fonetik dislaliyada artikulyatsion gimnastika va motorikani rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, korreksion jarayonda o‘yin texnologiyalarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat turi bo‘lgani sababli,

logopedik mashg'ulotlarni o'yin shaklida tashkil etish bolaning faolligini oshiradi, qiziqishini kuchaytiradi va nutqiy ko'nikmalarni tabiiy sharoitda shakllantirishga yordam beradi. Bu esa korreksion jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Multimedia vositalaridan foydalanish ham zamonaviy korreksion yondashuvlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Audio va vizual materiallar bolaga tovushlarni to'g'ri idrok etish, ularni takrorlash va nutqda qo'llash jarayonini yengillashtiradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar bolada motivatsiyani kuchaytirib, mashg'ulotlarga qiziqishni oshiradi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat sifatida ota-onalar ishtiroki alohida ta'kidlanadi. Uy sharoitida logoped tomonidan tavsiya etilgan mashqlarni muntazam bajarish bolada shakllangan ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi va korreksion jarayonning uzluksizligini ta'minlaydi. Oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik dislaliyani bartaraf etishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Dislaliyani korreksiya qilish jarayoni tizimli, bosqichli va individual yondashuvga asoslangan bo'lishi zarur. Turli korreksion texnologiyalarni uyg'unlashtirish, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish hamda zamonaviy pedagogik vositalardan samarali foydalanish nutqning to'liq tiklanishiga va kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi dislaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar murakkab, ko'p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etadigan pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun dislaliya turlarini to'g'ri aniqlash, ularning kelib chiqish sabablari va nutqdagi namoyon bo'lish xususiyatlarini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida korreksion ishlar tizimi ilmiy asoslangan tamoyillarga tayangan holda tashkil etilganda, ya'ni yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish, tizimlilik va ketma-ketlikni ta'minlash, o'yin faoliyatidan keng foydalanish hamda zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkinligi aniqlandi. Ayniqsa, artikulyatsion gimnastika, fonematik eshituvni rivojlantirish mashqlari va multimedia vositalaridan foydalanish nutqni to'g'ri shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, korreksion jarayonning muvaffaqiyati faqat logoped faoliyatiga emas, balki pedagog va ota-onalar hamkorligiga ham bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Uy va ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolada shakllangan nutqiy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Dislaliyani bartaraf etish jarayoni kompleks yondashuv asosida amalga oshirilganda, bolalarning nutqi to'liq rivojlanishi, ularning kommunikativ faolligi oshishi hamda ijtimoiy muhitga moslashuvi sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Лалаева Р. И. Логопедия. — М.: Владос, 2012. — 384 с.
2. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Основы логопедии. — М.: Просвещение, 2015. — 256 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Эксмо, 2009. — 352 с.
4. Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. — М.: Академия, 2010. — 240 с.
5. Sadikova N. M. Logopediya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2021. — 198 b.
6. Muxina V. S. Bolalar psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2018. — 312 b.
7. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. — М.: МГУ, 2007. — 256 с.
8. Ауурова М. Ю. Logopediya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. — 280 b
9. Чиркина Г. В. Психолого-педагогические основы коррекции дислалии у детей. — СПб.: Питер, 2015. — 192 с.